

Onlangs heeft Teylers Museum de hand weten te leggen op een prachtig bewaard gebleven, vroege genrevoorstelling door Karel van Mander. De tekening verbeeldt het spreekwoord 'Wie wat bewaart, die heeft wat'. Moralistische voorstellingen als deze waren van essentieel belang voor de opkomst en ontwikkeling van de Nederlandse genreschilderkunst in de 17de eeuw. De aankoop was mogelijk dankzij steun van de Vereniging Rembrandt, de Mondriaan Stichting en een particuliere weldoener die voor Teylers Museum heel belangrijk is: Matthijs de Clercq.

'Wie wat bewaart, die heeft wat'

Karel van Mander (Meulebeke 1548-1606 Amsterdam)

Teylers Museum
Haarlem

Ca. 1585-90. Zwart krijt, pen in bruine inkt, penseel in grijze inkt, gehoogd met witte deksverf, op lichtbruin papier, 25,5 x 17,3 cm
Gemonogrammeerd, linksonder: *K v M*
Geannoteerd onder de voorstelling: *Een ydel buydel maectet hert t'ovreden / den tyt voorleden, moeten wy beclaghen / doen wy van het speck al te diepe sneden / t hammegen is op wij moeten t hieltgen knaghen*
Herkomst: Veiling Sotheby's, New York, 26 januari 2011, nr. 562

Matthijs de Clercq, woonachtig in New York maar geboren en getogen in Kennemerland, draagt Teylers Museum al jaren een warm hart toe. Vanuit zijn grote liefde voor de tekenkunst helpt hij het museum bij aankopen van oude en moderne Nederlandse tekeningen. Zo steunde hij vier jaar geleden de verwerving van een uiterst zeldzaam werk van Pieter Aertsen, waaraan ook door de Vereniging Rembrandt is bijgedragen (Zie het zomernummer van het Bulletin 2008). Bij zijn 80ste verjaardag, die Matthijs de Clercq in het museum vierde, kon een tentoonstelling worden ingericht met meer dan zeventig bladen die hij voor Teyler heeft gekocht of waaraan hij (substantieel) heeft bijgedragen.

De verwerving van de tekening door Karel van Mander op de veiling in New York dit jaar was nogal speciaal. Dat kwam mede doordat de veilingcatalogus vrij laat beschikbaar was, waardoor het aanbod pas laat bekend werd. Dat maakte in dit geval nogal wat uit, omdat zowel Matthijs de Clercq als de conservator direct vielen voor deze belangrijke, maar tevens kostbare tekening. Binnen drie dagen moesten er sponsors worden gevonden! En dan blijkt de snelheid en daadkracht van zowel de Vereniging Rembrandt als de Mondriaan Stichting. Binnen een dag hadden ze specialisten gemobiliseerd om in New York de conditie van de tekening te checken en nog een dag later zegden ze in principe bedragen toe, waarmee een gang naar de veiling zin had. Het zal niet verbazen dat de vreugde bij iedereen groot was toen de aankoop lukte.

VOLKSWIJSHEDEN

Van Manders tekening verbeeldt het spreekwoord 'Wie wat bewaart, die heeft wat'. De weergegeven personen hebben duidelijk niets bewaard. De jongeman aan de tafel staart radeloos in zijn lege geldbuidel en de zittende vrouw knaagt

uitgehongerd op een kaal bot, daarbij het bedelende kind negerend. Op de achtergrond trekt een vrouw zich in wanhoop de haren uit het hoofd. Alleen de oude man in het midden ondergaat zijn lot gelaten. De door Van Mander zelf geschreven tekst spreekt van een 'ydel buydel' en over de tijd toen 'wy van het speck al te diepe sneden [maakten]', terwijl we nu 'moeten t hieltgen (botje) knaghen'.

De tekening maakt deel uit van een serie van zes prentontwerpen, alle illustraties van spreekwoorden of volkswijsheden. Van de overige vijf bladen bevinden er zich vier in de Albertina in Wenen en één in het Metropolitan Museum of Art in New York. Laatstgenoemde verkondigt min of meer dezelfde boodschap als de tekening in Haarlem: wie te vroeg zijn spaarpot stukslaat, heeft op zijn oude dag niets meer. Bij de andere vier bladen gaat het bijvoorbeeld om: 'Het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen' of 'Elk meent zijn uil een valk te zijn'. De tekeningen zijn spiegelbeeldig in prent gebracht door een graveur (Nicolaes Braeu?) uit het atelier van Hendrick Goltzius, stadgenoot en vriend van Van Mander.

VAN MANDER EN DE GENREKUNST

De schilder en tekenaar Karel van Mander, geboren in het Vlaamse Meulebeke, stamde uit een gefortuneerd, artistiek-intellectueel milieu. Op 26-jarige leeftijd vertrok hij naar Italië, waar hij drie jaar in Rome verbleef. De terugweg ging via Wenen, om de kunstenaar Bartholomeus Spranger te assisteren bij de vervaardiging van de decoraties voor de blijde intocht van keizer Rudolf II. Terug in Vlaanderen bleken de politieke en religieuze tumulten zo groot dat Van Mander moest vluchten naar de Noordelijke Nederlanden.

In 1583 vestigde hij zich in Haarlem. Daar ontstond een hechte vriendschap

met Hendrick Goltzius en Cornelis van Wenen meegebrachte tekeningen van Spranger – verfijnd, elegant en soms iets erotiserend – werkten bij dit drietal als katalysator richting het exuberante, Nederlandse maniërisme. Omstreeks 1600 zou Van Mander die stijl loslaten en kiezen voor een rustiger classicisme. Zijn Vlaamse oorsprong is vooral voelbaar in zijn landschappen en genrestukken. Verder is Van Mander bekend als de schrijver van het *Schilder-boeck* (1604), een belangrijk compendium van levens en werken van Nederlandse kunstenaars.

Karel van Mander en bijvoorbeeld ook David Vinckboons, allebei uit Vlaanderen

Spreek de spaarpot niet te vroeg aan
Karel van Mander
Ca. 1585-90. Pen in bruine inkt, penseel in grijze inkt, gehoogd met witte deksverf,
25 x 16,9 cm
THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART, NEW YORK

Berglandschap
Hendrick Goltzius
1594. Pen in bruine
inkt, 44 x 35,6 cm
TEYLERS MUSEUM,
HAARLEM

afkomstig, zijn van groot belang geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling van de Nederlandse genrekunst. Zij waren goed bekend met het werk van Pieter Bruegel, waarin het leven van de boer en de eenvoudige stedeling uitvoerig is verbeeld, en brachten de ideeën voor dit soort moralistische voorstellingen mee naar de Noordelijke Nederlanden. Door middel van prenten kwamen deze ‘moderne’ inventies snel en gemakkelijk onder de aandacht van andere kunstenaars.

De aangekochte tekening wordt net als de werken in New York en Wenen omstreeks 1585-90 gedateerd. Ze stammen dus uit de tijd dat Van Mander pas kort in Haarlem woonde. Opvallend is dat ze niets laten zien van de gracieuze verfijning van Spranger, die juist toen Van Manders grote voorbeeld was, maar terugrijpen op de vormentaal en onderwerpen van Pieter Bruegel de Oude. De serie laat daarmee zien dat Van Mander het maniërisme af en toe terzijde schoof voor een ‘laag-bij-de-grondse’ uitdrukkingwijze en thematiek. Ze past in een trend, wel de ‘*Bruegel Revival*’ of ‘*Bruegel Renaissance*’ genoemd, die we bij meer noordelijke kunstenaars aan het einde van de 16de eeuw zien, zoals bijvoorbeeld Hendrick Goltzius.

Van Manders genretekeningen zijn dun gezaaid in Nederland. Alleen het Rijksmuseum heeft er twee, waarvan één recentelijk gekregen uit de collectie Van Regteren Altena. Het nu door Teylers Museum verworven blad is waarschijnlijk het laatste, aangezien zijn andere genretekeningen zich in museale collecties in het buitenland bevinden. Ook Van Manders geschilderde genrevoorstellingen zijn schaars. Er zijn er wereldwijd slechts twee bekend, die zich in de Hermitage in Sint-Petersburg en in een Nederlandse privéverzameling bevinden.

TERUG IN HAARLEM

Zoals ingewijden weten, bezit Teylers Museum een weergaloze groep tekeningen van Hendrick Goltzius. Werk van andere 16de- of vroeg-17de-eeuwse Nederlandse kunstenaars is, afgezien van dat van Jacques de Gheyn II, maar sporadisch aanwezig. Van Karel van Mander is er één tekening: een 1596 gedateerde *Militaire campagne*, naar een fresco van Giorgio Vasari in het Palazzo Vecchio in Florence, een atypisch werk van de meester. De laatste jaren is geprobeerd de representatie van de 16de eeuw uit te breiden. Zo is er werk gekocht van Pieter Coecke van Aelst, David Vinckboons, Jacob Matham, Dirck Barendsz. en Pieter Aertsen (de laatste twee met steun van de Vereniging Rembrandt).

Behalve dat ‘Wie wat bewaart, die heeft wat’, een duidelijk hiaat vult in de vertegenwoordiging van de Nederlandse 16de eeuw in Teylers Museum, is het blad een bijzonder interessant voorbeeld van een vroege genrevoorstelling. Het museum bezit er van vóór 1650 amper tien. Een aanvulling op deze groep, en dan nog wel zo’n vroege, is dus bijzonder welkom.

Verder is de tekening een excellent voorbeeld van de zogenaamde ‘*Bruegel Renaissance*’. Hiervan heeft Teylers

Wie wat bewaart, die heeft wat
Atelier van Hendrick Goltzius (Nicolaes Braeu?)
naar Karel van Mander
Ca. 1590-95. Gravure, 24,2 x 17,6 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Museum met Goltzius’ *Bergachtig landschap* uit 1594 een heel bijzonder exemplaar. Dit werk wordt wel gezien als evident in competitie met Bruegel gemaakt. Van dat interessante kunsthistorische fenomeen bezit het museum nu dus twee topvoorbeelden.

Kortom, het is om tal van redenen bijzonder gelukkig dat Karel van Manders tekening ‘Wie wat bewaart, die heeft wat’ terugkeert naar de stad waar ze ruim 400 jaar geleden is vervaardigd ♦

Michiel C. Plomp
Hoofdconservator Kunstverzamelingen

Literatuur

M. Leesberg, ‘Karel van Mander as a painter’, *Simiolus* 22 (1993/94), pp. 5-57

M. Leesberg, Karel van Mander. *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts 1450-1700*, Rotterdam 1999 (met uitgebreide introductie en appendix met de werktekeningen)

H. Miedema (ed.), Karel van Mander: *The lives of the Illustrious Netherlandish and German Painters*, dl. II, Doornspijk 1995

E.K.J. Reznicek, *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius*, 2 dln., Utrecht 1961

From New York with Love. The drawings collection of Matthijs de Clercq, tent. cat. Haarlem (Teylers Museum) 2010